

Partie prawicowego populizmu – próba zdefiniowania zjawiska

Aleksandra Moroska

This item was submitted to the oPUB Repository of the University of Lower Silesia.

Citation: Moroska, A. (2009). Partie prawicowego populizmu – próba zdefiniowania zjawiska. In P. Mickiewicz, & H. Wyligąła (Eds.), *Dokąd zmierza Europa: nacjonalizm, separatyzm, migracje – nowe wyzwania Unii Europejskiej* (pp. 129–147). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

Version: Publisher's version

© Dolnośląska Szkoła Wyższa

Aleksandra Moroska

Dolnośląska Szkoła Wyższa

PARTIE PRAWICOWEGO POPULIZMU – PRÓBA ZDEFINIOWANIA ZJAWISKA

Od końca lat osiemdziesiątych w Europie Zachodniej i od lat dziewięćdziesiątych także w Europie Środkowej i Wschodniej, na prawej stronie sceny politycznej zaczęły pojawiać się ugrupowania, których zasadniczym celem jest – jak zauważa Margaret Canovan – rzucenie wyzwania *nie tylko rządzącym, lecz i wartościom wyznaczanym przez elity* po to, by je zdezasuować i przez to zdelegitimizować podstawy, na których oparta jest władza rządzących¹. Aby zapewnić sobie poparcie wyborcze oraz zdobyć trwałe miejsce na scenie politycznej, partie te kwestionują istniejący w danym państwie *status quo*, dążą do restrukturyzacji istniejących konfliktów politycznych, wprowadzając do rywalizacji międzypartyjnej nowe kwestie. W obliczu procesów globalizacji oraz europeizacji, stronnictwa te dążą m.in. do odwrócenia debaty politycznej w stronę sfery narodowej, wykorzystując przy tym społeczne resentymenty, a także wpisując się w wielu państwach europejskich w środowisko kontestatorów projektu integracji europejskiej. Stanowią tym samym niewątpliwie wyzwanie zarówno dla współczesnych demokracji, jak i procesów integracyjnych w Europie. Jak podkreśla Ryszard Herbut, wielu autorów wskazywało, iż oto mamy do czynienia z III falą ekstremizmu prawicowego².

Efektem trwającego do dziś procesu stało się ukonstytuowanie nowej rodziny partii politycznych, określanych przez wielu autorów jako partie prawicowo-populistyczne. Wpisały się one na stałe w charakterystykę europejskiej sceny politycznej, zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym, narodowym, jak i europejskim, co potwierdzają m.in. wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego z czerwca 2009 r.³

Nie dziwi więc fakt, że fenomen prawicowego populizmu przykuwa współcześnie uwagę politologów z różnych części Europy i świata. Należy jednak podkreślić,

¹ H-G. Betz, *Warunki sukcesu (kłęski) populistycznych partii radykalnej prawicy we współczesnych systemach demokratycznych*, [w:] *Demokracja w obliczu populizmu*, red. I. Meny, I. Surel, Warszawa 2007, s. 275.

² R. Herbut, *Partie dalekiej prawicy w Europie Zachodniej*, [w:] *Doktryny i Ruchy Współczesnego Ekstremizmu politycznego*, red. E. Olszewski, Lublin 2004, s.101.

³ Przykładem może być istniejąca od wielu lat na austriackiej scenie politycznej FPÖ, która zdobyła 13% poparcia i 2 mandaty, czy też utworzona przed paru laty holenderska Partia Wolności Geerta Wildersa, która otrzymała 17% poparcia i 4 mandaty.

iz wśród autorów piszących o tego typu partiach nie ma zgodności co do sposobu ich definiowania. W literaturze występuje duża różnorodność terminologiczna: *prawicowy populizm*, *nowy prawicowy populizm*, *narodowy populizm*, *populizm radykalnej prawicy*, *neoliberalny populizm*, *populizm nowego typu*, *neopopulizm*. Ów chaos terminologiczny wynika m.in. stąd, że przy określaniu tego co składa się na pojęcie prawicowego populizmu, autorzy biorą pod uwagę różne kryteria (organizacyjne, funkcji spełnianej w systemie partyjnym, materialne, genetyczne, bazy elektoralne). Nie rzadko kładą również akcent na odmienne cechy ideologiczno-programowe charakteryzujące owe partie. Tworzą w ten sposób bardziej inkluzyjne lub bardziej zawężone typologie. Równocześnie, wśród badanych partii brakuje zasadniczej homogeniczności. Znamienne jest, iż powstały one w ostatnim ćwierćwieczu XX w. oraz na początku XXI w., aczkolwiek historyczne okoliczności ich powstania, a także interesy społeczne, które reprezentowały, przynajmniej w pierwszej fazie swojego funkcjonowania, są nierzadko odmienne⁴. Efektem tego są, oprócz istotnych podobieństw, również zauważalne różnice w ich ofercie ideologiczno-programowej, co utrudnia stworzenie jednej, właściwej definicji.

Celem niniejszej publikacji jest w pierwszej kolejności ukazanie różnorodnych koncepcji definicyjnych badanych partii występujących we współczesnej literaturze politologicznej. Staną się one podstawą do określenia specyfiki oblicza ideologiczno-programowego partii populistyczno-prawicowych oraz wyodrębnienia elementów wspólnych charakteryzujących owe partie. Celem jest również zaprezentowanie nowej koncepcji teoretycznej definiującej rodzinę partii prawicowego populizmu. Definicja ta stanie się punktem wyjścia do dalszych badań nad zjawiskiem prawicowego populizmu.

Syndrom populizmu

Fenomen populizmu wywołuje współcześnie bardzo dużo kontrowersji. Niektórzy autorzy zdecydowanie odrzucają ów termin jako zbyt mało precyzyjny, aby mógł być kategorią naukową. Ci natomiast, którzy uznają populizm za pojęcie analityczne, różnią się co do tego, jak należałoby owy fenomen zdefiniować oraz jaką rolę odgrywa on w tożsamości partii politycznych.

Populizm identyfikowany jest często z agitacją oraz demagogią, lub w nieco szerszym ujęciu traktowany jest jako strategia, styl działania, metoda dyskursu po-

⁴ Wnioski takie płyną z wielu badań partii populistycznych powstałych na prawicy, przykładem może być praca doktorska Joanny Jankiewicz, która w swojej analizie uwzględniła następujące ugrupowania: Austriacką Partię Wolności (FPÖ), Interes Flamandzki (VB), wcześniej Blok Flamandzki, belgijski Front Narodowy (FN), Duńską Partię Ludową (DF), duńską Partię Postępu (FrP), holenderską Listę Pima Fortuyna (LPF), francuski Front Narodowy (FN), norweską Partię Postępu (FrP), Szwajcarską Partię Ludową (SVP), włoską Ligę Północy (LN) oraz Sojusz Narodowy (AN), zob.: J. Jankiewicz, *Nowa Skrajna Prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej. Analiza porównawcza*, Toruń 2007, s. 6-7.

litycznego lub też forma politycznej aktywności, która może być wykorzystywana przez różnorodne ideologie⁵.

Prawdą jest, że wśród szerokiej gamy populizmów trudno jest znaleźć wszechogarniający mianownik⁶. Dla wielu naukowców nie oznacza to jednak, że populizmowi należy odmówić jakości ideologicznej i zredukować go do elementów stricte strategicznych. Trzeba raczej – ich zdaniem – zastanowić się nad jego ograniczeniem, stosując na przykład wymienione powyżej kryteria (czasowe, geograficzne lub organizacyjne)⁷.

Analiza literatury dotyczącej populizmu pozwala na stwierdzenie, że populizmowi należy przypisać specyficzną jakość, na którą składa się określony zbiór idei i cech. Nie tworzą one jednakże zwartej ideologii, a jedynie ramy, dzięki którym różnorodne ideologie przyjmują nową jakość, określaną jako populistyczna. Najwłaściwszym określeniem dla tak postrzeganego populizmu jest – w opinii autorów – użyte przez Romana Tokarczyka pojęcie syndromu⁸.

Określenie to, według Tokarczyka, oznacza *połączenie zespołu idei zbiegających się wokół idei ludu*⁹. Autor twierdzi, że analiza populizmu jako zespołu idei populistycznych nie kłóci się z poglądami tych badaczy, którzy odmawiają mu rangi doktryny. Podejście to nie stoi również w sprzeczności z faktem, iż populizm przyjmuje różnorodne formy i cechy ideologiczne. Tworząc bowiem z zapożyczonych idei coraz to nowe konglomeraty i hybrydy, uzgadnia je z naczelną ideą ludu jako najwyższą dlań wartością. Analiza różnorodnych mutacji populizmu potwierdza według Tokarczyka fakt, że są one zawsze ideologicznym refleksem miejsca i czasu, w których powstają. Stąd też populizm uzyskał miano eklektycznej, ideologicznej konstrukcji myślowej¹⁰.

Podążając za Casem Mudde, należy stwierdzić, iż fundamentalnym aspektem populizmu jest postrzeganie społeczeństwa poprzez podział na dwie homogeniczne oraz antagonistyczne grupy – *lud* oraz *skorumpowaną elitę*, a także przekonanie, że polityka powinna być wyrazem *ogólnej woli społecznej*. Populiści przyjmują przy

⁵ P. Taggart, *New Populist Parties in Western Europe*, „Western European Politics” 1995, nr 18 (1), s. 34-51; M. Minkenberg, *The Radical Right in Postsocialist Central and Eastern Europe: Comparative Observations and Interpretations*, „East European Politics and Societies” 2002, nr 2 (16), s. 335-363.

⁶ Różnią się one bowiem zarówno pod względem *geograficznym* (Ameryka Południowa, Łacińska, USA, Europa Zachodnia oraz Wschodnia, Rosja), *czasowym* (ruchy występujące w XIX wieku w Stanach Zjednoczonych – *farmerska People's Party*, w Rosji – *narodniki*, w Niemczech w postaci nurtów *völkisch* oraz współczesne populizmy europejskie), *form ideologicznych* (populistyczna jakość była przypisywana niemieckiemu i włoskiemu faszyzmowi, chińskiemu maoizmowi oraz kubańskiemu socjalizmowi Fidela Castro), jak i pod względem *form organizacyjnych* (populistyczne mogą być całe reżimy, ruchy oraz poszczególne osoby).

⁷ R. Heinisch, *Success in Opposition – Failure in Government: Explaining the Performance of Right-Wing Populist Parties in Public Office*, „West European Politics” 2003, nr 26 (3), s. 91-130; C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, nr 39 (4), s. 541-563.

⁸ Słowo „*syndrom*” pochodzi od greckiego „*syndrome*” i oznacza ogół cech, objawów charakterystycznych dla danego zjawiska, zob.: *Słownik Wyrazów Obcych* PWN, Warszawa 1993, s. 822.

⁹ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 546.

¹⁰ *Ibidem*, s. 541-558.

tym normatywne rozróżnienie pomiędzy elitą i społeczeństwem, a nie empiryczne, które można zauważyć w zachowaniu czy też postawie osób przynależących do danej grupy¹¹.

Według Franka Deckera za lud uznawane mogą być określone grupy lub warstwy społeczne – choć zasadniczo jest on ponadklasowy – może być definiowany etnicznie w postaci narodu lub też obywatelsko jako społeczeństwo danego państwa. Pod postacią ludu rozumiani są zawsze „mali”, „zwykli” ludzie, których dobro jest pogwałcane i naruszane przez rządzące elity¹². Warto w tym miejscu dodać opinię Janusza Szackiego, który stwierdza, że ideą wiodącą populizmu jest nie tylko odwoływanie się do, ale i gloryfikowanie różnie rozumianego ludu, przekonanie, że jest on ostoją wszelkich cnót. Jest to zarazem lud monolityczny, wyobcowany z systemu politycznego, świadomy swojej marginalizacji i przygotowany do buntu przeciwko swoim elitom¹³. Podobnie opisują lud w wizji populistycznej P. Taggart oraz Y. Meny i Y. Surel. Według nich populiści są przeświadczeni, że politycy i korupcja to synonimy, a prawdziwa cnota i czystość pozostają po stronie ludu¹⁴. Lud stoi w centrum ich wizji świata, a także w centrum instytucji politycznych, które są podstawą organizacji wspólnoty. Wspólnota jest pojęciem fundamentalnym, gdyż definiowanie ludu prowadzi do integrowania tylko tych, którzy uważani są za prawdziwy lud. Ekskluzja ta jest symboliczna i zależy od typu populizmu, z jakim mamy do czynienia. W wyniku tego – zdaniem Meny i Surela – ruchy populistyczne zaprzeczają istnieniu horyzontalnych podziałów na lewicę i prawicę, i promują jedność ludu wprowadzając nowy, wertykalny podział, który wyklucza spoza ludu *elity* (na górze) i *obcych* (na dole)¹⁵.

Jak wskazuje Cas Mudde populizm ma więc dwóch zasadniczych przeciwników: elitaryzm i pluralizm. Elitaryzm stanowi lustrzane odbicie populizmu, w którym to „dobre elity” przeciwstawiane są „prymitywnemu ludowi”. Pluralizm natomiast wyklucza homogeniczność ludu, gdyż postrzega społeczeństwo jako strukturę heterogeniczną z różnymi grupami i indywidualami, które reprezentują różnorodne, częściowo wspólne, a częściowo sprzeczne interesy¹⁶.

Ponadto – jak trafnie stwierdził Ernesto Laclau – aby dotrzeć do istoty populizmu w aspekcie teoretycznym, tzn. w systemie wartości, do których się odwołuje i proponowanych sposobów realizacji celów, na plan pierwszy wysuwa się negacja oraz opozycyjność wobec istniejącego stanu rzeczy¹⁷. Czyli populiści zyskują wyra-

¹¹ *Ibidem*, s. 543-544.

¹² F. Decker, *Der neue Rechtspopulismus*, Opladen 2004, s. 22.

¹³ J. Szacki, *Pytania o populizm*, „Krytyka Polityczna” 2003, nr 4, s. 34.

¹⁴ P. Taggart, *Populism and the Pathology of Representative Politics*, [w:] *Democracies and the Populist Challenge*, red. Y. Meny, Y. Surel, New York 2002, s. 76.

¹⁵ Y. Meny, Y. Surel, *The Constitutive Ambiguity of Populism*, [w:] *Democracies and the Populist...*, s. 12.

¹⁶ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist...*, s. 543-544.

¹⁷ E. Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, London 1977; J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000, s. 17.

zistość nie przez to, za czym się opowiadają, ale przez określenie przeciwko komu i czemu się zwracają. Jest to tak zwany negatywizm¹⁸.

Antypluralizm i negatywizm populistów stają się więc podstawą do konstruowania homogenicznych tożsamości, poprzez wykluczanie na zewnątrz, odgradzanie nieprzynależących. Celem jest nie tylko zaprezentowanie ludu jako wewnętrznie jednorodnej masy przeciwko rządzącej elicie, ale również odróżnienie ich od innych grup¹⁹. Najwyraźniej można to przedstawić prezentując dwa poziomy, na których populizm odgradza się równocześnie: jeden to wyżej opisany *poziom wertykalny* – „my” lud i „oni” elita, drugi natomiast to *poziom horyzontalny* – odgradzanie od osób, organizacji, procesów i instytucji oraz innych, których przynależność do ludu jest kwestionowana (imigranci, mniejszości narodowe, globalizacja, kapitał zagraniczny itd.), a którzy w różny sposób zagrożą mogą dobru wspólnoty.

Tworzenie tożsamości poprzez ekskluzję jest charakterystyczne zarówno dla populistów o prawicowych, jak i lewicowych skłonnościach ideologicznych. W przypadku lewicowych populistów opiera się na wydzieleniu antagonistycznych w stosunku do ludu grup, procesów i instytucji takich, jak: globalizacja, amerykанизacja, kapitaliści, międzynarodowe koncerny, oraz prezentowaniu siebie jako prawdziwych, demokratycznych socjalistów, skierowanych przeciwko zagrożeniom płynącym ze świata zewnętrznego. Jednakże owe zagrożenia w przypadku lewicy związane są w głównej mierze z kwestiami społeczno-ekonomicznymi, a nie etnicznymi czy też kulturowymi, jak w przypadku prawicowych populistów²⁰. Lewicowi populiści charakteryzują się prymatem ideologicznego uniwersalizmu oraz społecznej równości, pozostając wierni – w wymiarze horyzontalnym – ich egalitarnym ideom²¹. Prawicowi populiści wierni są natomiast idei naturalnych nierówności pomiędzy ludźmi. Na kulturowej osi rywalizacji lewicowy populizm znajduje się na przeciwnym polu w stosunku do jego prawicowej formy²².

Niemniej jednak współcześnie zauważyć można przejmowanie przez partie lewicowo-populistyczne wybranych elementów prawicowego populizmu, jak na przykład kwestie anty-imigranckie, w celu poszerzenia własnej bazy wyborczej (PDS w Niemczech, SP w Holandii) czy też w związku z proletaryzacją elektoratu partii populistycznych w latach osiemdziesiątych, kiedy to prawicowe partie populistyczne zarzuciły ich pierwotny, neoliberalny kurs na rzecz socjalnego

¹⁸ E. Nalewajko, *Populizm w Demokracji*, [w:] *Populizm a Demokracja*, red. R. Markowski, Warszawa 2004, s. 42.

¹⁹ S. K. Rosenberger, *Demokratie und/versus Populismus*, [w:] *Demokratie. Modus und Telos*, red. Markovits A., S. K. Rosenberger, Wien 2001, s. 101-116.

²⁰ L. March, *From Vanguard of the Proletariat to Vox Populi: Left-populism as a „Shadow“ of Contemporary Socialism*, „SAIS Review” 2007, nr 27 (1), s. 63-77.

²¹ L. Rensmann, *Populismus und Ideologie*, [w:] *Populismus. Gefahr für die Demokratie oder nützliches Korrektiv?*, red. F. Decker, Wiesbaden 2006, s. 65.

²² F. Decker, *The Populist Challenge. Theoretical and Comparative Perspectives*, Conference paper, The 6th Convention of the Central and East European International Studies Association (CEEISA), University of Wrocław, 24-26 May 2007, s. 8.

protekcjonizmu²³. Owe przesunięcia na osi lewica-prawica powodują rozmydlenie podziału pomiędzy obiema ideologicznymi rodzinami partii. Elementem, który wciąż pozwala na rozróżnienie obu fenomenów, jest więc nacisk kładziony na poszczególne kwestie: w przypadku lewicowych populistów są to kwestie ekonomiczne, wyrosłe z idei egalitaryzmu, natomiast w przypadku prawicowych populistów – kwestie związane z tożsamością kulturową, oparte na idei nacjonalizmu²⁴.

Wracając do istoty populizmu należy podkreślić, że zarówno w przypadku jego prawicowej, jak i lewicowej odmiany mamy do czynienia z tą samą dychotomią opartą na konkretnej postaci wroga. W demokracjach liberalnych uczciwy, monolityczny lud lub naród przeciwstawiany będzie wrogom w postaci partii politycznych, aparatu rządzącego, złych koncernów, intelektualistów i innych, którzy się zmówili przeciwko interesom społeczeństwa i stoją na drodze do pełnej realizacji jego woli.

Zdaniem wielu politologów szczególnie doniosłą rolę odgrywa opozycja wobec partii politycznych, gdyż to one są w systemie demokracji liberalnych wyrażicielami interesów społecznych. Populiści twierdzą, że partie polityczne skorumpowały, zepsuły więź pomiędzy liderami i ich stronnikami, stworzyły sztuczny podział w homogenicznym społeczeństwie i wysuwają swój własny interes ponad interes społeczny. Jednak nie przeciwstawiają się tym samym partiom politycznym *per se*, a raczej partiom establishmentu politycznego, prezentując siebie jako ugrupowanie polityczne nowego typu. Zdaniem populistów fakt, że elita polityczna kontroluje władzę poprzez system reprezentacji rządowej oraz praktykę kartelizacji powoduje, że obecnie funkcjonujący system polityczny stracił właściwości prawdziwej demokracji. Populiści nie są jednakże przeciwni idei reprezentacji jako takiej, a raczej reprezentacji wykonywanej przez złych ludzi i wadliwe instytucje. Jedyną drogą do tego, aby zwrócić władzę ludziom jest – według populistów – wprowadzenie nowych dróg reprezentacji politycznej poprzez instytucje demokracji bezpośredniej. Należą do nich w szczególności: demokracja plebiscytowa (referenda oraz inicjatywa społeczna) oraz personalizacja władzy (bezpośrednie wybory wysokich funkcjonariuszy państwowych, a także wzmocnienie ich władzy, np. prezydenta i premiera)²⁵.

Populiści uznawani są więc za bardziej reformistycznych niż rewolucyjnych, populizm natomiast uważany jest nierzadko za manifestację radykalizmu politycznego poprzez opozycję wobec niektórych elementów proceduralnych demokracji liberalnej, a nie odrzucanie zasad funkcjonowania systemu demokratycznego, jak w przypadku ekstremizmu politycznego²⁶.

²³ *Ibidem*, s. 9.

²⁴ R. Heinisch, *Success in Opposition – Failure in Government...*, s. 94.

²⁵ C. Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge 2007, s. 151-155; F. Decker, *The Populist Challenge...*, s. 10-13.

²⁶ L. March, C. Mudde, *What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: decline and Mutation*, "Comparative European Politics" 2005, nr 3, s. 4, <http://www.extremismus.com/texte/radix.pdf>, 24.05.2005.

Mimo to niektórzy autorzy dopatrują się wyraźnych napięć między demokracją populistyczną a demokracją liberalną. Wyrastają one z różnic pomiędzy monizmem a pluralizmem. Populiści postrzegają bowiem społeczeństwo jako zasadniczo homogeniczne wspólnoty, natomiast demokracje liberalne zakładają, że społeczeństwo zbudowane jest z grup o często fundamentalnie odmiennych interesach. Prowadzi to do odmiennej interpretacji idei suwerenności ludu, w której jak największy udział społeczny stoi w sprzeczności z konstytucyjną zasadą reprezentacji ludu przez wąską grupę wybranych. Prymat woli ludu determinuje bowiem konieczność podejmowania decyzji przez większość, w przeciwieństwie do cierpliwych negocjacji wybranych przedstawicieli, prowadzących do kompromisu i reprezentacji jak największej liczby różnych interesów społecznych.

Ponadto populizm, bazując na wykluczeniu, powoduje efekt polaryzacji osłabiając w ten sposób ideę tolerancji. Manichejski podział świata populistów, w którym są tylko przyjaciele lub wrogowie, również wyklucza możliwość kompromisu, dlatego że dla populistów oponenti to nie tylko ludzie o odmiennych poglądach i wartościach, ale i ucieleśnienie zła, stąd też kompromis zepsułby czystość tych, którzy się na niego zgadzają²⁷. Tak więc populistyczne przeciwstawienie partii systemu lub establishmentu politycznego (niezależnie od tego, czy są one w opozycji, czy u władzy) i własnej partii lub ruchu, jest przeciwstawieniem tych, którzy są dobrzy, bo bronią lud oraz tych, co go sprzedają. Tym samym partie populistyczne zaprzeczają, że konkurencja wyborcza jest wyścigiem między różnymi – ona staje się walką między dobrem i złem. Wiąże się z tym również trudność akceptacji rządów „złych” partii po przegranych wyborach. Dla populistów nie ma więc – jak zaprezentowano powyżej – konkurencji między lewicą i prawicą, jest za to konkurencja między dobrymi i złymi.

Podsumowując powyższe rozważania i opinie wielu autorów na temat istoty populizmu można uznać, że wyżej przedstawione *idee wykluczania* na poziomie wertykalnym i horyzontalnym (oraz leżące u ich podstaw przesłanki), a także dążenie do wprowadzenia *instytucji demokracji bezpośredniej* definiują rdzeń populizmu. Natomiast *specyficzna organizacja* (charyzmatyczne przywództwo, charakter partii jako ruchu, silnie scentralizowany, autorytarny sposób zarządzania), *charakterystyczny styl komunikacji ze społeczeństwem oraz prowadzenia dyskursu politycznego* (odwoływanie się do argumentów zdroworozsądkowych, upodobanie do radykalnych rozwiązań, kreowanie teorii spiskowych oraz obrazu wroga, prowokacja, łamanie tabu, odwoływanie się do resentymentów społecznych, wywoływanie strachu w odbiorcach) są elementami go dopełniającymi.

Na zakończenie trzeba również podkreślić konieczność odgraniczenia omawianego fenomenu od generalnego trendu politycznego, przesuwającego się w stronę silnego przywództwa partyjnego oraz bardziej bezpośrednich form komunika-

²⁷ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist...*, s. 544.

cji ze społeczeństwem, które przejmowane są przez europejskich polityków głównie dla potrzeb kampanii wyborczej.

Najzwęższej różnicę pomiędzy obu zjawiskami wyraził Paul Taggart: *Często styl populistyczny mylony jest ze stylem, który dąży do popularności – apeluje do szerokiej gamy odbiorców. Nie jest to zwykła niekompletność, lecz raczej niewłaściwość użycia owego terminu*²⁸. Mudde natomiast dodaje, że pomimo przesunięcia profilu wielu partii w stronę catch-all, ideologiczny program większości partii głównego nurtu akceptuje pluralistyczny i oparty na elitach obraz świata liberalnych demokracji²⁹. Rozróżnienie obu fenomenów jest więc istotne dla wyodrębnienia partii, którym przypisuje się miano populistycznych.

Prawicowy populizm – rozważania terminologiczne i definicyjne

Przedstawiony powyżej termin populizm stał się współcześnie jednym z głównych elementów definiujących nowe partie, powstałe po prawej stronie spektrum politycznego.

Wspomniani powyżej autorzy – Paul Taggart i Cas Mudde – odnoszą termin populizm do nowo powstałych partii na tzw. skrajnej prawicy, oddzielając je tym samym od partii ekstremistycznych starego typu.

Paul Taggart był jednym z pierwszych naukowców, który badając w połowie lat dziewięćdziesiątych nowe, prawicowe partie polityczne podkreślał wagę fenomenu populizmu. Analizując sukcesy elektoralne partii dalekiej prawicy³⁰ w Europie Zachodniej stwierdził, że istnieje nowy typ partii, a mianowicie partie *nowego populizmu*, i odróżnił je jednocześnie od partii neofaszystowskich. Stwierdził, że nowa jakość partii powstałych na dalekiej prawicy umożliwiła im, w przeciwieństwie do starej prawicy o rasistowsko-neofaszystowskiej tradycji, istotne sukcesy elektoralne. Partie nowego typu charakteryzują się według Taggarta przede wszystkim populizmem, przejawiają tendencje w kierunku prawicowych partii protestu, łączą stanowiska antypolityczne, charakterystyczne dla nurtu *Nowej Polityki*³¹, z szerokim protestem populistycznej prawicy. Pod względem ideologicznym charakteryzuje je więc prawicowość, przytłumiony radykalizm, antysystemowość oraz popu-

²⁸ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist ...*, s. 545.

²⁹ Dla Taggarta termin ten jest dachem dla partii znajdujących się na najdalej na prawo wysuniętym odcinku osi Lewica – Prawica i obejmuje zarówno partie starego, jak i nowego typu, szerzej: P. Taggart, *New Populist Parties in Western Europe ...*, s. 48.

³⁰ Terminem „Partie Nowej Polityki” określane są ugrupowania charakteryzujące się przede wszystkim orientacją antysystemową, które powstały w wyniku zmian społecznych, politycznych oraz ekonomicznych zaistniałych po załamaniu się porządku powojennego opartego na socjaldemokratycznych ideach, państwie dobrobytu, korporatyzmie oraz teorii Keynesa, *Ibidem*, s. 38.

³¹ *Ibidem*, s. 36.

lizm³². Niemniej jednak oprócz kryterium ideologicznego, dla wyróżnienia owych partii Taggart stosuje również kryterium organizacyjne oraz bazy elektoralfnej.

Wyróżniając rodzinę partii populistycznych radykalnej prawicy, Cas Mudde stosuje trzy ściśle sprecyzowane kryteria, tworzące rdzeń ideologiczny badanych partii: natywizm (połączenie nacjonalizmu i ksenofobii), autorytaryzm i populizm, przy czym natywizm ma podstawowe znaczenie w koncepcji autora. Oddziela je z jednej strony od partii ekstremistycznych, czyli antydemokratycznych w swej istocie, z drugiej zaś od szerokiej gamy (nominalnie) prodemokratycznych partii radykalnej prawicy, które nie wykazują jednakże elementów populizmu i zorientowane są bardziej na elity. Populistyczne partie radykalnej prawicy Mudde określa jako współcześnie dominującą formę radykalnej prawicy lub też jako radykalnie prawicowe odbicie współczesnego ducha populizmu. Kontrastuje badaną rodzinę również z jej najbliższymi partiami konserwatywnymi, które charakteryzują się głównie poprzez patriotyzm, w przeciwieństwie do nacjonalizmu, neoliberalną ekonomię, która znajduje się w centrum ich rdzenia politycznego oraz tradycyjny i religijny system wartości, który – według Mudde’a – nie jest elementem definiującym partii populistyczne radykalnej prawicy³³. Autor nie zgadza się z opinią wielu prominentnych naukowców, którzy przypisują partiom radykalnej prawicy charakter neoliberalny³⁴. Wszyscy oni łączą – jego zdaniem – społeczny konserwatyzm i neoliberalną ekonomię jako cechy partii nowej radykalnej prawicy. Autor stwierdza natomiast, że neoliberalizm i radykalna prawica istnieją daleko od siebie. Populistyczne partie radykalnej prawicy charakteryzują się raczej protekcjonizmem gospodarczym lub też tzw. szowinizmem dobrobytu, ponadto nie stawiają ekonomii w centrum swoich zainteresowań, nie jest ona więc rdzeniem ich ideologii³⁵.

Mudde krytykuje istniejące w literaturze klasyfikacje za nadmierną inkluzyjność. Obejmują one, jego zdaniem, zbyt szeroką gamę partii politycznych, wśród których wyróżnić można wiele różnych podtypów rodzin partii. Kategoria prawicowych partii populistycznych czy też partii nowego prawicowego populizmu jest dla Mudde’a swego rodzaju parasolem obejmującym różne podtypy organizacji politycznych, najczęściej określfanych mianem neoliberalnego populizmu i narodowego populizmu. Jakkolwiek narodowy populizm pokrywa się – w jego opinii – z partiami populistycznymi radykalnej prawicy, kategoria neoliberalnego populizmu, choć im najbliższa, wykazuje zasadnicze odmienności. Mudde stwierdza, że rdzeniem ideologicznym partii neoliberalnego populizmu jest liberalizm (głównie ekonomiczny) i populizm. Natywizm nie jest natomiast elementem centralnym w ich ideologii. Stąd też sporadycznie wyrażane pozycje ksenofobiczne nie są, zdaniem

³² C. Mudde, *Populist Radical Right Parties...*, s. 11-59.

³³ Należą do nich m.in. studia zaprezentowane przez Herberta Kitschelta i Anthony McGanna, Betza oraz Ignaziego.

³⁴ C. Mudde, *Populist Radical Right Parties...*, s. 27-29, 47-49.

³⁵ *Ibidem*, s. 28, 29-31.

autora, wystarczającym argumentem na zaliczenie partii neoliberalnych do rodziny partii populistycznych radykalnej prawicy³⁶.

Należy podkreślić, że autor stosuje w swoim badaniu wąsko sprecyzowane kryteria dotyczące m.in. rdzenia ideologicznego partii, pojęcia radykalizmu, a także wąsko wyselekcjonowany materiał badawczy, który ogranicza się jedynie do oficjalnej literatury partii, wydawanej przez biuro ogólnokrajowe.

Nietypowym elementem badań powyższego autora jest to, że porównuje on populistyczne partie radykalnej prawicy zarówno w Europie Zachodniej, jak i Wschodniej. Autor stwierdza, iż pomimo wciąż istniejących odmienności w obu częściach Europy, w wyniku procesu transformacji oraz europeizacji następuje coraz szybsze upodabnianie się byłego Zachodu i Wschodu, co również dotyczy populistycznych partii radykalnej prawicy. Podstawę do porównania stanowi dla autora fakt, iż w obu częściach Europy istnieją partie o podobnym rdzeniu ideologicznym, które określić można jako populistyczne partie radykalnej prawicy³⁷.

Reinhard Hainisch natomiast używa określenia pravicowy populizm dla partii, które powstały w postindustrialnej i post-zimnowojennej Europie oraz łączą w sobie dwa elementy: skrajną pravicowość oraz populizm³⁸. Nie oznacza to – zdaniem autora – że radykalnie pravicowa ideologia jest propagowana za pomocą populistycznych metod, ale że idee oraz programy owych partii są przedstawiane w postaci wyrazu woli społeczeństwa jako całości. Cechą charakterystyczną partii pravicowego populizmu jest również, w opinii Hainischa, ich zdolność do rozciężczania oraz elastycznego dopasowywania swojej pozycji ideologicznej w celu maksymalizacji głosów wyborczych, co przez dogmatyczną pravicę mogłoby zostać uznane za zdradę. Oznacza to, że partie pravicowego populizmu są w stanie reinterpretować własne pozycje polityczne oraz dopasowywać je do nowych, pojawiających się społecznych problemów³⁹. Hainisch uważa, iż populizm nie tylko nadaje owym ugrupowaniom odmiennego charakteru na płaszczyźnie ideologiczno-programowej, ale również warunkuje ich sukcesy wyborcze.

Hans-Georg Betz używa natomiast wymiennie terminów pravicowy populizm i radykalnie pravicowy populizm, określając nimi partie powstałe w końcu lat osiemdziesiątych i na początku dziewięćdziesiątych w demokracjach Europy Zachodniej.

W latach dziewięćdziesiątych Betz dostrzegł, iż partie te zdystansowały się od wstecznej polityki tradycyjnych partii ekstremistycznych (neofaszystowskich

³⁶ Przedmiotem badań stają się więc dla autora m.in.: Austriacka Partia Wolności (FPÖ), belgijski Blok Flamandzki (VB) oraz Front Narodowy (FNb), Chorwacka Partia Prawa (HSP), Duńska Partia Ludowa (DFP), francuski Front Narodowy (FN), niemieccy Republikanie (REP), węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia (MIEP), Partia Wielkiej Rumunii (PRM), Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji (LDPR) oraz Słowacka Partia Narodowa (SNS). Pozostałe partie zaliczone przez Casa Mudde do rodziny populistycznych partii radykalnej prawicy, *Ibidem*, s. 305-308.

³⁷ R. Hainisch, *Success in Opposition – Failure in Government...*, s. 95.

³⁸ *Ibidem*, s. 96.

³⁹ H.-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, New York 1994, s. 3-4.

i neonazystowskich) i stanowią największe wyzwanie dla ustabilizowanej polityki państw demokratycznych. Charakteryzując profil ideologiczno-programowy radykalnych partii prawicowego populizmu, Betz stwierdził, iż cechują się one *radykalizmem* – gdyż odrzucają ustabilizowany system społeczno-kulturowy i społeczno-polityczny oraz popierają indywidualne działanie, wolny rynek, domagają się drastycznej redukcji roli państwa, jednakże nie podważają legitymacji systemu demokratycznego *per se*. Partie te są *prawicowe*, ponieważ odrzucają społeczną i ekonomiczną równość, sprzeciwiają się integracji grup znajdujących się na marginesie, odwołują się do ksenofobii, a czasem do rasizmu i antysemityzmu. Są również *populistyczne*, gdyż instrumentalizują różnorodne społeczne resentymenty bazujące na obawach, oraz odwołują się do zwykłego człowieka i jego zdrowego rozsądku. Tak więc większość partii populistycznych radykalnej prawicy jest, według Betza, połączeniem klasycznie liberalnych pozycji dotyczących jednostki i ekonomii z elementami społeczno-politycznej agendy ekstremistycznej z intelektualną Nową Prawicą prezentującą się w roli demokratycznej alternatywy dla istniejącego systemu⁴⁰.

Betz stwierdza również, że partie te dysponują nierzadko bardzo ograniczoną treścią programową oraz bazą ideologiczną. Mimo to możliwe jest wyróżnienie pewnej liczby cech wspólnych, które odróżniają je od innych rodzin partii politycznych, a także elementów różniących je między sobą pod wieloma istotnymi względami. Wymienia on więc dwa idealne typy partii, które zalicza do radykalnie prawicowego populizmu:

- partie reprezentujące neoliberalny lub też libertariarny populizm – należą do nich, szczególnie na początku lat dziewięćdziesiątych: Duńska i Norweska Partia Postępu (FrP), Austriacka (FPÖ) oraz Szwajcarska Partia Samochodowa i włoska Liga Północy (LN);
- partie reprezentujące autorytarny lub też narodowy populizm – należą do nich w szczególności: francuski Front Narodowy (FN), niemieccy Republikanie (REP) oraz belgijski Blok Flamandzki (VB).

Elementem rozstrzygającym o zaliczeniu danej partii do jednego z określonych powyżej typów jest, według Betza, waga, jaką ugrupowania przykładają w swoich programach politycznych do liberalizmu i nacjonalizmu. Autor podkreśla równocześnie, że analizę komplikuje fakt, że wszystkie partie radykalnie prawicowego populizmu zaadoptowały elementy zarówno neoliberalne, jak i narodowego populizmu. Dodaje również, że partie te nie są statyczne, jeśli chodzi o rozwój ich programów politycznych, mogą więc przechodzić z jednego typu do drugiego. Od początku lat osiemdziesiątych zauważyć można, jego zdaniem, wzrost znaczenia elementu narodowego na niekorzyść neoliberalnego, co częściowo jest rezultatem zmiany bazy wyborczej omawianych partii⁴¹.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 108-109.

⁴¹ H.-G Betz, *Rechtspopulismus in Westeuropa: Aktuelle Entwicklungen und politische Bedeutung*, „Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft“ 2002, nr 3, s. 253.

W późniejszych badaniach z 2002/2003 r. Betz stosuje pojęcie *prawicowego populizmu* i znów stanowczo oddziela go od klasycznego prawicowego ekstremizmu. Autor podkreśla, że w literaturze coraz częściej używany jest termin *prawicowy populizm* dla określenia nowej jakości partii powstających w Europie Zachodniej po prawej stronie spektrum politycznego. Klasyczny ekstremizm podważa, jego zdaniem, zasady demokratycznego systemu politycznego na rzecz ustrojów autorytarnych oraz kwestionuje równość wszystkich ludzi. Cechuje się dodatkowo rasizmem oraz etnonacjonalizmem. Równocześnie prawicowi populiści oraz stara prawica stosują podobne metody wzbudzania strachu i poczucia zagrożenia tożsamości. W przeciwieństwie jednak do starej prawicy, prawicowi populiści nie posługują się argumentami opartymi na rasie, odwołują się raczej do przynależności kulturowej. Polityka tożsamości odgrywa, według Betza, centralną rolę w samookreślaniu partii populistycznej prawicy. Głównym ich argumentem stało się zapożyczone od francuskiej Nowej Prawicy Alaina Benoist, pojęcie *prawa do zachowania odmienności*⁴². Zostało ono wykorzystane do usprawiedliwienia postaw wrogich obcokrajowcom w celu zachowania odrębności kulturowej. Istota programów prawicowych populistów zasadza się, zdaniem autora – szczególnie po odejściu od neoliberalnych pozycji w gospodarce – na protekcjonizmie zarówno w obszarze kulturowym, społecznym, jak i gospodarczym, który daje swój najostrejszy wyraz w dążeniu do ochrony własnego narodu. Prawicowy populizm wycelowany jest również, zdaniem Betza, w elity polityczne, które poprzez swoją politykę wielokulturowości oraz poprawności politycznej zmierzają do zniszczenia własnego narodu. Partie te odwołują się jednocześnie do wartości leżących u podstaw demokracji liberalnych, aby tym samym wzmocnić swoją wiarygodność oraz podważyć legitymację wielokulturowości i elit politycznych ją preferujących. Populizm jest w rozumieniu Betza strategią działania partii politycznych, opierającą się na mechanizmach takich, jak: łamanie tabu, uprawianie polityki resentymentów, stosowanie różnorodnych form „polityki uznania”, np. dla specyficznych kulturowych tożsamości, uprawianie swoistej formy dyskursu skierowanego przeciwko elitom, który to dyskurs przedstawia naród jako ofiarę prowadzonej przez elity polityki, wymierzonej w kulturową tożsamość większości⁴³.

Betz ujmuje więc w swojej koncepcji prawicowego populizmu różne fenomeny – zarówno partie o narodowo-autorytarnym charakterze, jak i partie o bardziej ekonomicznym i kulturowo liberalnym profilu. Jednakże dla wszystkich partii kluczową rolę odgrywa polityka tożsamości, oparta na ekskluzji, oraz populizm.

⁴² *Ibidem*, s. 260-262.

⁴³ Zalicza do nich: włoską Ligę Północną (LN) oraz Włochy Naprzód (FI), francuski Front Narodowy (FN), Austriacką Partię Wolności (FPÖ), Szwajcarską Partię Ludową (SVP) oraz Ligę Wicino (LT), Duńską Partię Ludową (DF), norweską Partię Progresywną (FP), szwedzką Nową Demokrację (ND), belgijski Front Narodowy (FN) i Blok Flamandzki (VB), holenderską Listę Pima Fortuyna (LPF), niemieckich Republikanów (REP) oraz Partię Schilla (Schill), a także amerykańską Nową Prawicę (NR), Partię Reform – Ross Perot (RP) oraz kanadyjską Partię Reform (Ref).

Podobne stanowisko prezentuje Frank Decker. Stwierdza on, że skłonność populizmu do łączenia się z różnymi ideologiami i ruchami zmusza do ograniczenia owego zjawiska czasowo, obszarowo i materialnie. Takim ograniczeniem według Deckera jest pojęcie *nowy prawicowy populizm*. Termin ten autor odnosi do partii i ruchów o prawicowej orientacji politycznej, stawiając je w opozycji do opartych na idei egalitaryzmu i uniwersalizmu orientacji lewicowej. W swoim badaniu analizuje poddaje te partie i ruchy, które zaczęły powstawać i odnosić spektakularne sukcesy wyborcze w Europie Zachodniej, a także Kanadzie i USA od połowy lat osiemdziesiątych⁴⁴. Stosując trzy kryteria wyróżnienia: materialne, organizacyjne oraz bazy elektorальной, Decker jest zdania, że populizm przejawia się na każdym z poziomów analizy, stąd też uważa owy fenomen za pojęcie właściwsze dla określenia nowego charakteru partii prawicowych niż termin radykalizm czy też ekstremizm, które są stosowane również w odniesieniu do partii starej prawicy.

Decker stwierdza, za Christopherem Laschem, że populizm łączy w sobie silny element indywidualizmu z ideami komunitaryzmu. Stąd też ideologia populizmu charakteryzuje się wewnętrzną ambiwalencją pomiędzy wolnością indywidualną oraz zakorzeniem we wspólnocie. Zdaniem autora, pomimo iż wszystkie współczesne ideologie skonfrontowane są z owym rozdzieleniem, populiści nie tylko ją tolerują, lecz wykorzystują tę sprzeczność w swoich programach. Indywidualistyczny komponent populizmu pozwala mu łatwo połączyć się z ideologią prawicową. Kombinacja indywidualizmu i komunitaryzmu daje, zdaniem Deckera, dużą dowolność programową, co wpływa na zróżnicowanie wewnętrzne poszczególnych partii określanых jako prawicowo-populistyczne⁴⁵.

Prawicowy populizm balansuje więc, w opinii Deckera, pomiędzy zasadami gospodarki wolnorynkowej a państwa opiekuńczego, otwarciem gospodarczym a protekcjonizmem. Na płaszczyźnie kulturowej ideologia nowego prawicowego populizmu bazuje natomiast na idei przynależności, jednakże w odróżnieniu do klasycznego ekstremizmu, prawicowy populizm opiera się na etnicznym i kulturowym partykularyzmie, który przyznaje prawo do odmienności wszystkim ludziom i rasom. Ten z pozoru liberalny relatywizm kulturowy ma jednakże, zdaniem autora, ciemną stronę, która przejawia się w sprzeciwie wobec jakiegokolwiek formy etnicznego lub kulturowego mieszania. Różne typy nacjonalizmów prezentowane przez poszczególne partie są, w rozumieniu Deckera, różnorodnym obliczem współczesnej polityki tożsamości przez nie stosowanej. Zdaniem autora, im więcej liberalizmu partie wykazują w obszarze ekonomii, tym silniej skłaniają się w stronę komunitaryzmu w obszarze kultury. W obszarze politycznym prawicowemu populizmowi towarzyszy natomiast koncepcja silnego państwa, które ma za zadanie chronić wspólnotę przed wszechpanującym pluralizmem, a także dbać o dobro zwykłych ludzi, zagrożone przez korporacje czy też biurokratów itd. Stawiając w centrum wolę

⁴⁴ F. Decker, *Der neue Rechtspopulismus ...*, s. 29-30.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 29-32.

narodu, populiści żądają równocześnie wzmocnienia lokalnych korzeni oraz wprowadzenia form demokracji bezpośredniej. Populistyczne pojęcie demokracji może jednakże, według Deckera, prowadzić do różnych rezultatów – emancypacji spod narzuconej władzy elit – i w ten sposób mieć charakter oświeceniowy, lub też przesunięciu władzy w ręce większości, która uciska i lekceważy odmienne opinie. Stąd też prawicowy populizm może, zdaniem autora, łączyć się zarówno z progresywnymi, jak i wstecznymi ideami⁴⁶.

Aby uporządkować różnorodne formy partii nowego prawicowego populizmu, Decker wprowadza dwa kryteria analizy: ideologiczne punkty ciężkości – ekonomiczny, kulturowy i polityczny, oraz stopień ekstremizmu. Oba kryteria są w jego opinii ściśle ze sobą powiązane, gdyż ekstremistyczne warianty prawicowego populizmu (antyliberalne postawy kolidujące z zasadami państwa demokratycznego) są reprezentowane głównie w kulturowej formie populizmu⁴⁷. Ponadto kryterium ideologiczne Decker wiąże ściśle ze źródłami powstania danej partii oraz specyficzną formą organizacji opartej m.in. na osobie charyzmatycznego lidera. Autor wyraża przekonanie, że zarówno motywy wyboru danej partii, jak i jej ideologiczno-programowy charakter muszą być postrzegane w kontekstach społeczno-politycznych, w których partie wyrastają. Ideologia partii populistycznych jest bowiem w dużej mierze odzwierciedleniem społeczno-ekonomicznych procesów i zmian zachodzących w danym społeczeństwie. Podobnie jak jego poprzednicy, stosuje pojęcie modernizacji oraz tzw. sytuacji kryzysowych, jako przyczyn powstania nowych partii populistyczno-prawicowych.

Zdaniem autora partie mogą również, w zależności od zmieniających się warunków, ewoluować. Przykładem dla Deckera są skandynawskie partie protestu, które wyrosły w latach siedemdziesiątych jako opozycja wobec istniejącego w owych państwach systemu podatkowego, i tym samym reprezentowały ekonomiczną formę populizmu. Obecnie profilują się głównie poprzez niechęć wobec imigrantów – element kulturowy – aczkolwiek w umiarkowanej formie⁴⁸.

Ponadto Frank Decker sprzeciwia się stawianiu populizmu, ekstremizmu oraz radykalizmu w jednej linii. Twierdzi, iż zjawiska te są odmiennymi wymiarami analizy. Mogą się ze sobą łączyć, jednakże nie muszą. Przykładem dla niego jest FPÖ oraz skandynawskie partie postępu, w przypadku których wątpliwe jest, czy można je zaliczyć do partii ekstremistycznych, aczkolwiek charakteryzują się populizmem. Z drugiej strony istnieją przykłady partii ekstremistycznych, którym brakuje właściwości populizmu – przykładem może być Narodowo-Demokratyczna Partia Niemiec (NPD) lub Brytyjska Partia Narodowa (BNP). Również nowi przedstawiciele prawicowego ekstremizmu, okreśłani za Ignazim nową prawicą, nie pokrywają się, zdaniem Deckera, jednoznacznie z partiami populistycznymi. Autor robi jednakże wyraźne rozróżnienie pomiędzy ideami faszyzmu czy też starej prawicy,

⁴⁶ *Ibidem*, s. 177-180.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 177-180.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 25-28.

a populizmem. Populizm bowiem, w przeciwieństwie do faszyzmu, akceptuje w pełni zasady liberalnego porządku, przeciwstawiając mu społeczno-polityczne niezadowolenie z istniejącego stanu rzeczy⁴⁹.

Pojęcie prawicowego populizmu w rozumieniu Deckera dzielą również inni autorzy, jak Nicolas Werz, Wolfgang Eismann, Jozef Bayer czy Florian Hartleb. Należy jednak podkreślić, że większość z nich wywodzi się z literatury niemieckiej, która wykazuje dość ostrożne podejście do terminów ekstremizm i radykalizm.

Mając na względzie przedstawione powyżej dokonania poszczególnych autorów, a także niejednorodny charakter badanych partii – należy stwierdzić, że nie jest właściwe wykreowanie sztywnej definicji prawicowego populizmu. Należy raczej stworzyć ramy, w których będą się mieścić różniące się pod względem jakościowym ugrupowania, wykazujące jednak cechy, które określić można mianem prawicowo-populistycznych.

Definicja musi być więc z jednej strony dostatecznie precyzyjna, aby na jej podstawie móc wyróżnić rodzinę badanych partii, a także określić ich wewnętrzną specyfikę. Z drugiej strony musi być na tyle elastyczna, aby pozwalała na objęcie nią podmiotów operujących w zasadniczo różnym kontekście społeczno-politycznym. Jak bowiem podkreśla Ryszard Herbut, rodziny partii politycznych funkcjonujących w różnych państwach czy regionach mogą charakteryzować się istotnymi podobieństwami, które odzwierciedlają zbliżone poglądy polityczne i generują analogiczne struktury organizacyjne, cele i programy polityczne. Jednak konkretne warunki rozwoju danego państwa (czynniki narodowe) będą kształtowały odmienny charakter oferty ideologiczno-programowej poszczególnych partii⁵⁰.

Prawicowy populizm – nowe propozycje ujęć

Za główny element, stanowiący o swoistym charakterze partii prawicowo-populistycznych oraz o ich odrębności wobec pozostałych partii o prawicowej orientacji politycznej, należy uznać *ideę wykluczania* zarówno na poziomie wertykalnym, jak i horyzontalnym. Znajduje ona swoje odzwierciedlenie w ideologiczno-programowym charakterze owych partii, na płaszczyźnie kulturowej, politycznej i ekonomicznej. Ponadto istotny dla wyróżnienia partii populistyczno-prawicowych jest fakt, że prawicowy populizm nie jest antydemokratyczny *per se*, mimo że poprzez dążenie do ograniczenia idei pluralizmu, tolerancji oraz wprowadzenia reform systemu demokratycznego w aspekcie proceduralnym, przesuwać się może w stronę ekstremizmu. Partie te wykazują również specyficzny charakter organizacji, oparty na charyzmatycznym przywództwie, scentralizowanym i autorytarnym sposobie zarządzania, a także prezentują charakterystyczny styl komunikacji ze społeczeństwem oraz styl prowadzenia dyskursu politycznego oparty m.in. na upodobaniu

⁴⁹ F. Decker, *Der neue Rechtspopulismus...*, s. 161-164.

⁵⁰ R. Herbut, *Teoria i praktyka...*, s. 155.

do radykalnych rozwiązań, kreowaniu teorii spiskowych czy obrazu wroga, prowokacji oraz łamaniu tabu, odwoływaniu się do resentymentów społecznych, wywoływaniu strachu w odbiorcach, emocjonalizacji wypowiedzi.

Partie populistyczno-prawicowe odróżniają się tym samym od tradycyjnych ugrupowań konserwatywnych, które uosabiają państwo oraz dążą do integracji społecznej – stąd też brakuje im ekskluzji na obu poziomach, wertykalnym i horyzontalnym – od tych partii nowej skrajnej prawicy, które zorientowane są bardziej na elity oraz od antydemokratycznych w swej istocie partii starej prawicy. Nie wyklucza to jednocześnie faktu, iż partie populistyczno-prawicowe podzielają wiele cech ideologiczno-programowych z powyższymi rodzinami partii.

Na płaszczyźnie *kulturowej* prawicowe partie populistyczne charakteryzują się negatywnym określaniem tożsamości. Polega ono na odgradzaniu tożsamości narodowej (kulturowej, rzadziej etnicznej) zarówno od obcych pochodzących z zewnątrz – innych narodów, imigrantów, mniejszości narodowych, jak i od inaczej myślących lub zachowujących się we własnym kraju. Partie te obawiają się więc wszystkiego, co może stanowić zagrożenie dla stylu życia i kultywowanych wartości określanych poprzez przynależność do lokalnych, regionalnych, narodowych, etnicznych czy też religijnych wspólnot.

Owy protekcyjizm kulturowy prowadzić może do nacjonalizmu, czyli dążenia do zachowania zgodności pomiędzy jednostkami kulturowymi (lub etnicznymi) a politycznymi, narodem a państwem, czyli stworzenia państwa czysto narodowego, opartego na jednej kulturze⁵¹. W procesie tym zasadniczą rolę odgrywa państwo. Stąd też partie prawicowego populizmu dążą do zachowania silnej organizacji państwowej, mającej chronić dobro narodu⁵².

Prawicowe partie populistyczne zastępują jednakże zasadę narodowej lub rasowej wyższości, charakterystyczną dla partii ekstremistycznych starego typu, etnicznym i kulturowym partykularyzmem, który równocześnie uznaje równość i przyznaje prawo do zachowania odmienności wszystkim kulturom i rasom. Bazuje on na argumencie o niekompatybilności niektórych, nie wszystkich, kultur, a nie rzadko na przekonaniu, że kultura jest czymś wrodzonym⁵³. Postawie tej towarzyszyć może ksenofobia⁵⁴. Typowy dla owych ugrupowań jest również, podzielany z partiami konserwatywnymi, szacunek dla obyczajów oraz tradycyjnej moralności (małżeństwa, rodziny jako podstawowego oparcia dla jednostki, dyscypliny, posłuszeństwa). Postawy te łączą się zazwyczaj ze sprzeciwem wobec procesów mo-

⁵¹ C. Mudde, *Populist Radical Right Parties...*, s. 16-17.

⁵² R. Herbut, *Teoria i praktyka...*, s. 181.

⁵³ M. Fennema, *Populist Parties of The Right*, ASSR Working paper 04/01, February 2004, s. 12, <http://www.assr.nl/workingpapers/documents/ASSR-WP0401.pdf>, 12.11.2006.

⁵⁴ W sensie dosłownym oznaczająca lęk przed obcymi, ale może również oznaczać wrogość wobec ludzi pochodzących z innych krajów lub grup etnicznych oraz brak szacunku dla ich tradycji i kultury, patrz: R. Smolski, M. Smolski, E. Stadtmüller, *Słownik Encyklopedyczny Edukacja Obywatelska*, Warszawa 1999, s. 52.

dernizacji i emancypacji, przeciwstawiane są nowym, nieprzejrzystym stosunkom międzyludzkim⁵⁵.

Należy podkreślić, że owo negatywne określanie tożsamości może być łatwo radykalizowane, a wówczas starania o jednomysłność w zakresie wartości mogą się przerodzić w nietolerancję, a strach przed obcymi – w rasizm. Prawicowy populizm może więc różnić się pod względem stopnia radykalizmu⁵⁶. Jak pokazuje w swoich badaniach Joanna Jankiewicz, przedstawiciele populistycznych partii skrajnej prawicy w Skandynawii są znacznie mniej radykalni niż ugrupowania tego typu w Stanach Zjednoczonych czy w Europie Środkowo-Wschodniej⁵⁷.

Na płaszczyźnie *politycznej* (inaczej *instytucjonalnej*) prawicowe partie populistyczne koncentrują się na krytyce establishmentu politycznego oraz instytucjonalnego systemu państwa. Dokonują w tym wypadku wykluczenia na poziomie wartościowym, stawiając lud lub naród w opozycji do elit politycznych. Z jednej strony akcentowana jest potrzeba silnego państwa, które powinno chronić interes społeczeństwa, z drugiej charakterystyczna jest opozycja wobec wielu jego instytucji, procedur, tendencji centralistycznych, przedstawiając państwo jako nie dający się kontrolować moloch, który nie realizuje interesów społeczeństwa⁵⁸. Partie w tym przypadku mogą występować przeciwko, np. rozbudowie państwa partyjnego, układowi korporacyjnemu, złej maszynierii ustawodawczej państwa lub reprezentować cele regionalistyczne. Jednocześnie domagają się od państwa zwiększenia nacisku na kwestie prawa i porządku poprzez zwiększenie dotacji na rzecz policji, podniesienie wysokości kar za najcięższe przestępstwa. Hasła te przybliżają je do charakterystycznych dla partii konserwatywnych koncepcji państwa⁵⁹. Dążą przy tym do przeprowadzenia reform instytucjonalnych w dwojaki sposób: z jednej strony sięgają do elementów demokracji bezpośredniej poprzez referenda, inicjatywy społeczne, z drugiej – chcą personalizacji władzy (bezpośrednie wybory wysokich funkcjonariuszy państwowych, a także wzmocnienie ich władzy, np. prezydenta i premiera, nawet w postaci wprowadzenia systemu prezydenckiego)⁶⁰.

Na płaszczyźnie *ekonomicznej* prawicowe partie populistyczne początkowo głosiły hasła czystego neoliberalizmu, jednakże od lat dziewięćdziesiątych zaobserwować można osłabienie elementu liberalnego na rzecz społecznego protekcjonizmu jako ochrony przed globalnym rynkiem w myśl, iż gospodarka ma spełniać służebną rolę wobec narodu. Połączenie haseł neoliberalizmu z państwowym protekcjonizmem pozwala partiom populistyczno-prawicowym na dość dużą elastyczność

⁵⁵ F. Hartleb, *Rechts – und Linkspopulismus. Eine Fallstudie anhand von Schill-Partei und PDS*, Wiesbaden 2004, s. 109.

⁵⁶ L. Rensmann, *Populismus und Ideologie...*, s. 68-69.

⁵⁷ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 24.

⁵⁸ F. Decker, *Der neue Rechtspopulismus...*, s. 32; R. Hainisch, *Success in Opposition – Failure in...*, s. 93.

⁵⁹ M. Reisigl, *Dem Volk aufs Maul schauen, nach dem Mund reden und Angst und bange machen. Von populistischen Anrufungen, Anbiederungen und Agitationsweisen in der Sprache österreichischer PolitikerInnen*, [w:] *Rechtspopulismus*, red. W. Eismann, Wien 2002, s. 153-159.

⁶⁰ C. Mudde, *Populist Radical Right Parties...*, s. 151-155.

programową. Partie te mogą bowiem z jednej strony sprzeciwiać się biurokratycznemu państwu socjalnemu, które odbiera obywatelom ich indywidualną odpowiedzialność, z drugiej natomiast – wyrażać niechęć do systemu gospodarczego, który pogrzebał swoje fundamenty socjalne, a główną zasadą uczynił egoistyczny pościg za zyskiem⁶¹. Łącząc elementy liberalizmu – opozycja wobec związków zawodowych, umów korporacyjnych oraz zarządzania mechanizmami socjalnymi – z ekonomicznym protekcyjnym, opowiadają się jasno przeciwko tak zwanemu dzielnemu liberalizmowi⁶². Prawicowe partie populistyczne nadal występują przeciwko społecznym darmozjadom, bezrobotnym, którzy nie chcą pracować oraz opowiadają się za wolnym rynkiem, lecz równocześnie domagają się protekcyjnej polityki redystrybucyjnej państwa w celu ochrony najniższych oraz średnio zarabiających warstw społecznych. Prawicowy populizm otrzymał więc w sferze gospodarczej miano populizmu socjalnego oraz przesunął się na osi lewica-prawica na lewo od centrum⁶³. Jak sugeruje wielu autorów, program gospodarczy tych ugrupowań można również określić mianem szowinizmu dobrobytu⁶⁴. Termin ten oznacza, że partie popierają instytucje państwa dobrobytu, ale jedynie w stosunku do członków własnego narodu.

Charakterystyka prawicowych partii populistycznych w obszarze ekonomii wskazuje więc, że wiele kwestii programowych badanych partii nie mieści się w klasycznym, ekonomicznym rozumieniu idei prawicowości. Jednakże wartości głoszone w wymiarze aksjologicznym pozwalają na umiejscowienie ich na prawym końcu osi lewica-prawica.

Na wyodrębnienie zasługuje również kwestia postaw badanych partii wobec integracji europejskiej. Jak zasygnalizowano we wstępie niniejszego artykułu, prawicowych populistów zaliczyć należy do grona eurosceptyków. Niechęć owych partii wobec integracji europejskiej przejawiać się może na wszystkich trzech wyżej omawianych płaszczyznach. Na płaszczyźnie kulturowej projekt integracji europejskiej postrzegany jest nie rzadko jako zagrożenie dla języka, wartości różnie definiowanej wspólnoty. Na płaszczyźnie politycznej opozycja wobec UE wpisuje się w ogólną niechęć partii wobec udziału w organizacjach międzynarodowych. Państwo powinno być bowiem dla prawicowych populistów tworem w pełni autonomicznym, stąd też opowiadają się oni przeciwko ograniczaniu jego suwerenności lub przeniesieniu jej na inne podmioty. Argumentacja ta widoczna jest również na płaszczyźnie ekonomicznej. Ponadto prawicowi populiści nie rzadko wyrażają obawy przed ekonomicznym wykorzystaniem gospodarek narodowych, podkreślają konieczność ochrony interesu narodowego państwa

⁶¹ F. Decker, *Der neue Rechtspopulismus ...*, s. 30-31.

⁶² R. Heinisch, *Success in Opposition – Failure in ...*, s. 94.

⁶³ L. Rensmann, *Populismus und Ideologie...*, s. 69-70; F. Decker, *Der neue Rechtspopulismus...*, s. 29-31.

⁶⁴ C. Muddy, *The Single-Issue Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration issue*, "West European Politics" 1999, nr 22 (3), s. 189.

Powyższa definicja prezentuje idealne cechy modelowe prawicowego populizmu, wskazuje na możliwe jego przejawy, jednak należy wyraźnie podkreślić, że ze względu na heterogeniczność badanych ugrupowań organizacje te powinny być raczej przedstawiane jako polityczna rodzina, która posiada pewne cechy wspólne, jednocześnie określają ją też pewne właściwości, które prowadzić będą tę grupę do podziałów na różnego rodzaju podtypy.

***

Since the end of the 80s in Western Europe and since the 90s also in Central and Eastern Europe parties called right-wing populist appeared on the political scene of many European countries. They have been very successful at the local, international and European political level. Their success can be seen for example in the election results to the European Parliament in 2009. These parties now very often form part of contesters of the European integration process, at the same time becoming its' challenge. There is still no unity among political scientists concerning the characteristics of these parties and how to define them. The aim of this publication is firstly to depict different theoretical concepts of the analyzed parties, which are present in the political science literature. They will be later the basis for defining the ideological-programmatic specifics of the right-wing populist parties and will indicate their common features. The second aim is to present a new theoretical concept defining the right-wing populist parties. This definition will give grounds for further research on the phenomenon of the right-wing populist parties.